

Thora Wedel Jarlsberg (1863–1930): Tro og transnasjonale gjerninger

Inger Marie Okkenhaug

Høgskulen i Volda

Abstract: This article focuses on the Norwegian missionary and nurse Thora Wedel Jarlsberg (1863–1930) and her transnational career in Sumatra, Indonesia, and Kurdish regions in the Ottoman Empire from c. 1890 to 1915. Wedel Jarlsberg's transnational experience began early in life. She was trained as a deaconess in Germany, where she worked for German missions and developed and maintained deep personal ties to Germany throughout her life. As a Protestant missionary, her working life was characterized by many years living in non-Western cultures, learning local languages and depending on interaction with the local population, while and at the same time relying on funding and spiritual support from Christians in Norway. The article looks at how her religious calling and training as a deaconess influenced interactions with cultures as different as colonial Indonesia and Ottoman Kurdistan. Vitally important here is Wedel Jarlsberg's capacity for cultural interaction and change within various contexts and cultural (and gendered) hierarchies. This in addition to the roles of evangelical (German and Norwegian) transnational networks in cultural translations and global communication streams. The article also looks at Wedel Jarlsberg as a return migrant to Norway and her strategies for cultural and religious influence in the newly independent Norwegian nation.

Keywords: Protestant mission, deaconesses, transnational lives, cultural interactions, return migrant, Sumatra, Kurdistan

Introduksjon

I desember 1911 skrev Thora Wedel Jarlsberg (1863–1930), sykepleier og misjonær, et brev fra Farkin (Silvan) i det østlige Anatolia. Brevet var adressert til medlemmer av *Kvinnelige Misjonsarbeidere* (KMA), en norsk

Sitering: Okkenhaug, I. M. (2022). Thora Wedel Jarlsberg (1863–1930): Tro og transnasjonale gjerninger. I H. V. Kleive, J. G. Lillebø & K.-W. Sæther (Red.), *Møter og mangfold: Religion og kultur i historie, samtid og skole* (Kap. 7, s. 149–174). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.156.ch7>
Lisens: CC BY-NC-ND 4.0

organisasjon med nære forbindelser til «søsterorganisasjoner» i Sverige og Danmark.¹

Jeg lever i skindjakke og svære lauparstøvler med raggsocker. Vi har en liten oven av blik som vi tænder op i naar det blir altfor surt. [...] Det værste er at det er umulig at være helt renslig. Gulvene er av jord og kan aldri vaskes, støv ligger tæt overalt og utøi trives prægtig.²

Wedel Jarlsberg, som tilhørte den norske eliten, kunne fortelle at hun og den tyske diakonissen Eva Elvers bodde kummerlig, i et hus med jordguly, utøy og «bakterier i millionvis».³ Den kurdiske lokalbefolkningen møtte de to kvinnene med skepsis, latterliggjøring og hån. De ble også motarbeidet av lokale myndigheter. All motstand til tross, var de to kvinnene overbeviste om at Farkin var stedet for deres misjonskall.

Kvinner utgjorde flertallet av protestantiske misjonærer, med lutherske diakonisseutdannede sykepleiere blant de tidligste utsendingene. Allerede i 1851 reiste tyske diakonisser fra det første diakonissehuset Kaiserswerth i Düsseldorf til Det osmanske riket. Flere norske sykepleiere og misjonærer fikk sin utdanning i Kaiserswerth, deriblant Thora Wedel Jarlsberg. Som misjonær skulle hun komme til å få et mangesidig og høyst internasjonalt arbeidsliv. Hennes yrkeskarriere begynte som sykepleier og lærer ved tyske diakonissesykehus og skoler i Firenze og Paris. Senere arbeidet hun for Rheinische Missions-Gessellschaft, en av de største protestantiske misjonsforeningene i Tyskland, som en av organisasjonens første kvinnelige misjonærer på Sumatra i den nederlandske kolonien Indonesia.⁴ I 1904, etter å ha blitt sterkt svekket av malaria, måtte Wedel Jarlsberg returnere til Norge. Her arbeidet hun som reisesekretær for KFUK og fra 1908 til 1910 var hun medlem i KMAs styre i Kristiania.

1800- og 1900-tallets kristne misjonærer spilte en sentral rolle i europeisk kolonialisme da de i praksis dominerte utdanning, helse og kulturpolitikk i koloniene. Deres yrkesliv var preget av mangeårige opphold som liten minoritet i et ikke-vestlig land, der de lærte lokale språk og

1 Svenske Kvinnliga missionsarbetare og danske Kvindelige Missionsarbejdere

2 *Kvartalshilsen* 1912, 2: 12

3 *Kvartalshilsen* 1912, 2: 16

4 Aritonang 1993: 161 Se også Aritonang (2000).

var avhengige av samhandling med lokalbefolkningen. Historiker Judith Becker er opptatt av kristen, vestlig misjon og hva det ville si å leve i en slik «kontaktsone», et begrep hun henter fra Mary Louise Pratt. En «kontaktsone» betegner steder der det foregår kulturell samhandling, tilpasning, hybridisering og konflikt på tvers av grenser. Fokus er på hva skjer når mennesker fra ulike kulturer møtes og begynner å samhandle. Begrepet legger vekt på at kontakten foregår i en historisk kontekst, og tar hensyn til viktigheten av den spesifikke politiske og kulturelle situasjonen og ulike former for hierarkisk ulikhet.⁵

Ved siden av kontaktsonen der folk lever sammen på et spesifikt sted, eksisterte det en annen kontaktsone som var av avgjørende betydning for misjonærene: nemlig den mellom kristne støttespillerne i Europa og de som levde utenlands. Dette var i hovedsak en forestilt kontaktsone, men den ble opprettholdt av folk som reiste mellom land, av brev og rapporter, og materielle gjenstander, men også av en felles tro på et usynlig samfunn som forente alle troende. Det tredje aspektet ved kontaktsonen Bercker viser til, er en «personlig kontaktsone». Ved at aspekter av ulike kulturer ble innlemmet i et individ, kunne en person bli en type kontaktsone i seg selv. Dette er *cultural brokers*, kulturmevlere, som tilrettelegger kontakt og som skaper forbindelser mellom kulturer og folk.⁶

Ifølge historiker Thoralf Klein avhenger evnen til å være kulturmevler først og fremst av språkkunnskap, men også av en følsomhet for ulike kulturelle symbol og praksiser. Sammenlagt utgjør disse ferdighetene en kommunikasjonseksperise som all kulturmevling er avhengig av. Ut ifra dette kan kulturmevleren kalles en «kontaktsone» i seg selv, fordi minst to kulturer sameksisterer i en og samme person.⁷

Denne artikkelen vil se på misjonær og sykepleier Thora Wedel Jarlsberg. På hvilke måter var hun en kontaktsone i seg selv? På hvilke måter var hun en handlende aktør for kulturell interaksjon og endring – innenfor hvilke kontekster og ulike hierarki? Klein argumenterer for at «the contact zone cannot be studied in isolation; it must be analysed in its

5 Becker 2015: 10, 11

6 Se Habermas 2019

7 Klein 2015: 219–237, 221

connections with global communication flows».⁸ Wedel Jarlsbergs mange og utfyllende brev, publisert i KMAs medlemsblad *Kvartalshilsen*, var del av ett av de kommunikasjonsnettverk som forbandt vestlige misjonærer «ute» med moralske og finansielle støttespillere i Europa og Nord-Amerika. I det å skrive om lokale forhold ble misjonæren en fortolker av den kulturen hun levde i.⁹ Ett av Wedel Jarlsbergs kommunikasjonsnettverk var den norske forbindelsen til KMA. Et annet av hennes transnasjonale nettverk var tysk-luthersk og inkluderte misjon og diakoni. Hvilke roller spiller disse nettverkene i Wedel Jarlsbergs ulike misjonsframstøt?

Artikkelen ønsker å se på følgende forskningsspørsmål: Hva karakteriserte Thora Wedel Jarlsberg som forhandler av kontakt mellom ulike kulturer og som oversetter av kulturer? I hvor stor grad ble disse kulturmøtene påvirket av personlig bakgrunn, karaktertrekk og livsfase? I Thora Wedel Jarlsbergs liv inngår fire kontaktsoner: Tyskland, Sumatra (Indonesia), Kristiania og Kurdistan/Anatolia (Det osmanske riket). Da det ikke finnes tilgjengelig kildemateriale fra hennes tid i Tyskland, kommer fokuset her til å være på tiden ute som sykepleier og misjonær i Sumatra og Kurdistan/Anatolia.¹⁰ Dette i tillegg til tiden som «hjemvendt migrant» i Kristiania fra 1904 til 1911.

Religionsforsker Karina Hestad Skeie med flere har betegnet misjonærer som arbeidsmigranter.¹¹ De fleste returnerte til hjemlandet etter mange års yrkesliv i et annet land. Disse returmigrantene ble ofte «brobyggere og kunnskapsoverførere på tvers av samfunn og kulturer».¹² Hvilke metoder var tilgjengelig for Wedel Jarlsberg som en tilbakevendt migrant med ønske om å være kunnskapsoverfører og «påvirker» i det nye (selvstendige) Norge?

8 Klein 2015: 237

9 Hózl & Wetjen 2019: 196–234, 197

10 Teksten er basert på følgende kilder: folketelling fra 1910; KMAs tidsskrift *Kvartalshilsen*; Kvinnelige misjonsarbeide 1952. Fra de tretten årene hun arbeidet på Sumatra, finnes ikke kilder fra Wedel Jarlsberg selv, men hun er omtalt flere ganger i en dagbok, Needham 1899. Fra tiden i Kurdistan skrev hun en rekke omfattende brev/rapporter til KMA, som ble publisert i organisasjonens tidsskrift *Kvartalshilsen*.

11 Skeie 2022. Se også Brautaset et al. 2018.

12 Skeie 2022.

Artikkelen vil først gi en kort biografi over Wedel Jarlsbergs liv, for deretter å fokusere på de overnevnte tre kulturelle «kontaktsonene» Sumatra, Kristiania og Kurdistan/Anatolia.

Thora Wedel Jarlsbergs transnasjonale karriere, ca. 1885–1915

Foruten de overnevnte brevene trykket i Kvartalshilsen, finnes det få kilder til Thora Wedel Jarlsbergs liv. Vi får glimt av henne i omtaler skrevet av likesinnede overklassekvinner. «... et begavet og rikt utrustet menneske, aldri trang og dømmende»,¹³ slik beskrev Marie Anker, KMAs mangeårige leder, Thora Wedel Jarlsberg. Her får vi også vite at hun «blev omvendt til Gud i ung alder.»¹⁴ Wedel Jarlsbergs forståelse av eget religiøst kall, har det imidlertid ikke vært mulig å oppspore. Vi kan se at kallsopplevelser gjorde henne til en vagabond – en reisende i diakoni, som levde sitt liv langs stier hun selv valgte å følge. Dette er den første artikkelen der den norskfødte overklassekvinnen, hjemmehørende i diakonissenes internasjonale fellesskap, er hovedtema.¹⁵

Thora Alette Wedel Jarlsberg ble født i Kristiania i 23. november 1863 som nummer tre av fem søsken i en dansk-norsk adelssekt. Faren, Theodor Frederik Wedel Jarlsberg (1826–1870), var godseier på Fornebu, og kunne, om ikke adelsloven av 1821 hadde avskaffet adelskap i Norge, båret den arvelige tittelen baron.¹⁶ Etter det gamle systemet kunne sønnene ha titulert seg som baroner, og døtrene, Thora og den fire år yngre Marie (f. 1867), som baronesser. Thoras mor, prestedatteren Elisabeth Charlotte Constance Mørner Steenbuch, var født i Nord-Aurdal i 1835. Familien flyttet etter hvert til Enebakk, der Elisabeths far, Hans Steenbuch (1802–1853), var sogneprest og politisk aktiv som ordfører.¹⁷

13 *Kvartalshilsen*, 1930, 2: 2. Det finnes muligens kildemateriale relatert til Thora Wedel Jarlsberg i Kaiserswerth, Düsseldorf og Rheinische Missions-Gesellschaft.

14 *Kvartalshilsen*, 1930, 2: 2.

15 Okkenhaug 2016

16 Hiort-Lorenzen & Thiset 1900: 480

17 «Hans Steenbuch» 2021

Thora fikk utdanning på «Frøken Sylows skole».¹⁸ Det var antageligvis på samme tid som hun ble avfotografert en sommerdag i 1874. Fotografiet viser Thora, sammen med mor Elisabeth og flere andre fra samme sosiale lag, utenfor Villa Det gyldne hus på St. Olavs bad, det som i dag er Modum bad. Fotografiet er tatt av Heinrich Arnold Thaulow, overlege og eieren av kurbadet. Dette var mannen som introduserte badeterapi til Norge og grunnla kurbadene i Sandefjord og på Modum.¹⁹ Det at Thaulow selv sto bak kameraet indikerer at han hadde stor respekt for denne gruppen, at de gav St. Olavs bad prestisje. Hvorfor var mor og datter Wedel Jarlsberg der? Elisabeth hadde blitt enke fire år tidligere, da de fem barna var fra tre til tretten år gamle. Savnet etter ektemannen og aleneansvar for barna kunne gjøre behovet for et kuropphold nødvendig. Kanskje var hun ikke ved god helse selv. Fire år senere, i juni 1878, døde Elisabeth Wedel Jarlsberg, 42 år gammel. Hva som da skjedde med søskenflokkene og Thora, som ennå ikke hadde fylt femten år, vet vi ikke. Hun må ha levd med et stort savn etter foreldrene, samtidig som farsarven gjorde at søsknene var økonomiske uavhengige.²⁰

Mens Thora valgte å forbli ugift, giftet lillesøster Marie Wedel Jarlsberg seg i 1895 i en alder av tjuen år med den svenske adelsmannen Erik Planting Gyllenbåga. Innen den tid hadde Marie Wedel Jarlsberg bodd i Stockholm, der hun var hoffdame for kronprinsesse Victoria.²¹ Storesøsterens livsvalg fortøner seg nesten som motsatt av den kursen Marie valgte. Da Thora Wedel Jarlsberg i november 1891 fylte 28 år, hadde hun nettopp ankommet Sumatra. Hit kom hun som sykepleier og evangelist for å arbeide blant folkegruppen *batak* på det nordlige Sumatra. Med utdanning fra Düsseldorfs diakonisseinstitusjon Kaiserswerth, hadde hun kompetanse i holistiske sykepleie, med både kropp og sjel som ansvarsområde.²²

18 *Kvartalshilsen* 1930, 2: 2.

19 <https://digitalmuseum.no/021016129698/st-olafsbad-villa-det-gyldne-hus-1874-frk-poppe-fru-j-p-olsen-christiania>

20 Folketellingen av 1910. Her er Thora Wedel Jarlsberg oppført som ugift, «lever av sine midler». <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pfo1036392060365>

21 «Erik Planting-Gyllenbåga» u.å.; Hiort-Lorenzen & Thiset 1900: 480

22 Soine 2013

St. Olafsbad (Modum bad), Villa det Gyldne Hus 1874. Foto: Heinrich A. Thaulow. Buskerud fylkesfotoarkiv. Lisens: CC BY-NC 4.0

(Frk. Poppe, Fru. J. P. Olsen, Christiania, Fru Wedel Jarlsberg, f. Stenbuch, Fornebu pr. Christiania, Thora Wedel Jarlsberg, Christiania, Frk. Louise Bech, København, Dina Rognskoug, Christiansund, Frk. Wikermann, Fru Oberstinde Beck, København, Oberst Beck, Fru Emilie Rognsskoug, f. Moe Christiansund, Harald Beck København)

Sumatra

Thora Wedel Jarlsberg var blant de to første kvinnelige utsendingene for Rheinische Missions-Gessellschaft (RMG), et av de største protestantiske misjonsselskapene i Tyskland. Vi kjenner ikke til hva som lå bak Wedel Jarlsbergs valg av et arbeidssted kjent for sin utilgjengelighet, krigerske stammer og kannibalisme.²³ Mest sannsynlig hadde hun lest artikkelen til misjonsinspektør A. Schreiber i *Allgemeine Mission's Zeitschrift* i 1891, der han insisterte på viktigheten av kvinnelige misjonærer ute i felten.²⁴ Denne teksten er et eksempel på det Klein kaller misjonens

23 Batakene var beryktet for å praktisere kannibalisme. «Samuel Munson» 2021

24 van Bemmelen 2012: 244

«global communication flow», der forhold ute ble diskutert av misjonens folk i Europa.²⁵ Ifølge Schreiber var behovet for kvinnelige misjonærer som kunne nå kvinnesfæren i asiatiske land kritisk. Den tyske kvinneforeningen *Der Frauen-Verein für christliche Bildung des weiblichen Geschlechts im Morgenlande*, grunnlagt i 1841, tilbød seg å skaffe passende misjonssøstre, under forutsetning om at RMG kostet reisen ut, kost og losji.²⁶ Etter å ha bevitnet i hvor stor grad den britiske, enslige og bemidlede overklassekvinnen Hester Needham (1843–1897), som arbeidet som frivillig for RMG, lyktes med å få kontakt med lokale kvinner, tok ledelsen imot tilbudet fra den tyske kvinneforeningen. Diakonisser var ønsket, men de fikk ikke lov til å tale i forsamlinger eller evangelisere, slik som kvinner hadde anledning til i amerikanske og britiske misjonsorganisasjoner. De tyske diakonissene – «søstre» – skulle kun være selsatt med sykepleie og utdanning, slik diakonisser gjorde i Tyskland, og de skulle være underlagt misjonsstasjonens mannlige leder. «Søstrenes» målgruppe var den kvinnelige delen av menigheten. Passende kandidater måtte være utdannet diakonisser fra veletablerte institusjoner, slik som Kaiserswerth.²⁷ Senere samme år sendte RMG ut fire misjonssøstre. To av disse, Wedel Jarlsberg og hennes tyske venninne Lisette Niemann, kom til Sumatra for å arbeide blant batakene.²⁸

Det var altså et strengt patriarkalsk, luthersk regime Wedel Jarlsberg arbeidet under på Sumatra. Men samtidig gav arbeidet henne frihet. I tillegg til å undervise barn og kvinner, var hun også oppsøkende sykepleier. I en grisgrendt region med store avstander, var det ikke mulig å utføre arbeidet til fots.²⁹ Thora Wedel Jarlsberg skulle derfor komme til å tilbringe mye tid til hest, med den bevegelsesfrihet det gav.

25 Klein 2015: 237

26 van Bemmelen 2012: 243

27 Da de to kvinnene valgte å bli ansatt av RMG, måtte de gå ut av diakonissefelleskapet i Kaiserswerth. van Bemmelen 2017: 245, 336–337

28 Lisette Niemann var diakonisse, mens Wedel Jarlsberg bar tittelen prøvesøster. Hun var i praksis som del av utdanningen. Sarx et al. 2013: fotnote 95

29 Needham 1899: 94, 95

Kontaktsone: Pearaja, nordvestkysten, Sumatra

I dag er Sumatra, verdens sjette største øy, i vestlig bevissthet en eksotisk, vakker og fortsatt relativt uberørt naturperle med ville dyr som elefanter, orangutanger og neshorn. Store områder med fjell og jungel gjør øya fortsatt vanskelig framkommelig.³⁰ Kristne misjonærer hadde kommet til Sumatra allerede på 1830-tallet, mens den tyske misjonen blant batakene tok til i 1861, under ledelse av Ludwig Ingwer Nommensen. Wedel Jarlsberg kom til Pearajay (Pea Radjay), et område nord på vestkysten av Sumatra, i november 1891. I løpet av den tiden hadde Nommensen og hans kolleger bygd flere store misjonsstasjoner der, og kunne vise til et høyt antall omvendelser til kristendommen.³¹ Distriktet Pearajay var svært stort i utstrekning med en befolkning på rundt 6000. Hva kjennetegnet aktørene i denne kontaktsonen, batakmisjonens stasjon i Pearajay?

Den tyske misjonsstasjonen utgjorde et større kompleks av bygninger i kolonial stil, der Wedel Jarlsberg disponerte flere egne rom.³² De tyske misjonærene levde som «expats» i et land styrt av europeiske koloniherrer, og var på mange måter del av det nederlandske koloniale overherredømmet.³³ Men i motsetning til det nederlandske styrets militærmakt, var de lutherske misjonærene avhengig av å få kontakt med lokalbefolkningen på fredelig vis. Historikere har framhevet den tyske misjonens respekt for batakernes tradisjoner og vilje til å forhandle med medlemmer av den lokale eliten. Men generelt hadde tyskerne det vestlige koloniblikket når de forholdt seg til lokalbefolkningen, som ble ansett for å leve urene liv både fysisk og åndelig. Dette ble også Wedel Jarlsbergs blick. Sykebesøkene ute i landsbyene fikk henne etter hvert til å uttrykke ønske om å flytte barna fra familiene sine, for slik å redde dem fra hedendommen.³⁴

Ved siden av å begynne å lære seg (den lokale varianten av) batak, ble den viktigste oppgaven for de to første kvinnelige misjonærene opprettelsen av jenteskoler.³⁵ Wedel Jarlsbergs nære kollega, Lisette Niemann,

30 Lonely Planet u.å.

31 Schreiner 1998

32 Needham 1899: 132 (2. januar 1893)

33 Needham 1899: 134

34 Needham 1899: 124

35 Needham 1899: 125; van Bemmelen 2012: 245, 2017: 336–337

som skulle komme til å arbeide på Sumatra i tretti år, fram til sin død i 1921, ble en pioner innen batak-kvinner og jenters utdanning. Tidlig på 1890-tallet var imidlertid utfordringen å overbevise batakforeldre om at døtre, i likhet med sønnene, også trengte skolegang. Niemanns utdanningsstrategi framhevet diakonissenes tilpasning til lokale forhold. Hun mente at utdanning skulle tilpasses batakjenters hverdag, behov og leve-måte. Bevisst på den vekt batakkvinner la i veving, opprettet Niemann en vevskole for jenter.³⁶ Veving ble også et fag på dagskolene, i tillegg til lesing, skriving, matematikk, kristendomsundervisning, husstell, hygiene og disiplin.³⁷ Holdningene til jenters utdanning endret seg under Niemanns ledelse, og suksessen skyldtes i stor grad tilpasning til batak-samfunnets behov. Dette var kontaktsonen Wedel Jarlsberg var med å skape og opererte innenfor, der lokale kvinner og deres behov ble sett og tatt med i utviklingen av undervisningstilbudet. Men dette betydde ikke likestilling mellom de tyske «søstrene» og batakkvinner. Som misjons-søster innenfor tyske, lutherske, patriarkalske rammer, var de som kvin-ner underordnet tyske menn. I dette misjonshierarkiet sto imidlertid misjonssøstrene over de lokale kvinnene, og antageligvis også over de lokale, utdannede mennene.

Selv om Rhinmisjonen ikke tillot «søstrene» å holde prekener, var reli-giøs opplæring av kvinner og barn en del av arbeidsfeltet. I arbeidet med å oversette Bibelen fikk Wedel Jarlsberg hjelp fra Hester Needham, som hadde kommet til Sumatra noen år tidligere, i 1889. Foruten den samme klassebakgrunn delte de to kvinnene en sterk kallsopplevelse og overbe-visning om at kristendommen måtte ut til ikke-kristne kvinner. Wedel Jarlsberg – til hest – kom på besøk til Needham, som ofte lå til sengs på grunn av sykdom, for å be om språklige råd i arbeidet med evangelise-ringen. Needham noterte i dagboken: «Sister Thora rode over yesterday in steady rain (weather not seeming to affect either her body or spirit), as she wanted some help in the language [...] so we set to work with much zest to unravel it all.»³⁸

36 van Bemmelen 2012: 247

37 van Bemmelen 2012: 249

38 Needham 1899: 124

I likhet med norske, svenske og danske KMAs utsendinger i Anatolia som tok seg fram til bønnemøter, barselkvinner og andre pleietrengende til hest, fikk også Wedel Jarlsberg erfare at en kvinnelig misjonær måtte kunne sitte på hesteryggen, ofte i ulendt og farlig terreng.³⁹ De mange rideturene ute i distriktene på sykebesøk førte til at Wedel Jarlsberg behersket det lokale landskapet til hest. Men hun sto heller ikke tilbake for lengre rideturer. I juni 1893 meldte hun seg frivillig til å ri de førti engelske milene (ca. 65 km) til Siboga for å hente en ny misjonssøster.⁴⁰ Wedel Jarlsberg red hele distansen dit på en dag, mens hennes to mannlige fotfolk og hesten ble byttet ut på halvveien. Det var ingen selvfølge at turen skulle lykkes, og det krevde mot å sette ut på denne ferden der stien kunne skli ut, og ville dyr og straffanger hadde gått til angrep på reisende. Ingen av de mannlige misjonærene hadde noen gang ridd dette stykket på en dag, men siden en kvinne ikke kunne overnatte alene på vertshuset, måtte Wedel Jarlsberg ta hele distansen i ett.⁴¹ Da hun returnerte som avtalt etter to døgn med den nye medarbeideren, noterte Needham at den norske kvinnen var «a heroine as well as a saint».⁴²

Heltinne- eller helgenstatus var ikke noe en diakonisse skulle trakte etter. Underdanighet og oppofrelse var derimot Kaiserswerths idealer, og oppofrelsen fikk utløp i arbeid. Men oppofrelsen hang også sammen med den åndelige vekkelsen som hadde brakt Wedel Jarlsberg til batakene. Som Hestad Skeie skriver, er et fellestrekk for vekkelsen «en direkte guddommelig inngripen og guddommelig nærvær med siktemål om personlig erkjennelse og transformasjon til et nytt og forandret åndelig og timelig liv».⁴³ Det var dette som drev Wedel Jarlsberg til åndsarbeid blant kvinner og barn. «She is almost desperate in her desire for a spiritual awakening among the people», skrev Needham om sin norske venninne.⁴⁴ Denne «desperasjonen» gav seg uttrykk i arbeid – «she is full of work»,⁴⁵ observerte Needham om Wedel Jarlsberg sommeren 1892.

39 Okkenhaug 2016

40 Needham 1899: 152

41 Needham 1899: 152

42 Needham 1899: 155

43 Skeie 2022.

44 Needham 1899: 114, 125

45 Needham 1899: 117

Men altoppslukende arbeid, brennende kall og tropisk klima i år etter år tærte på helsen. Thora Wedel Jarlsberg ble hardt angrepet av malaria, og etter tretten år måtte hun forlate Sumatra. I disse formative årene, fra hun var 28 til 41 år gammel, arbeidet Wedel Jarlsberg i en organisasjon sammen med tyske misjonærer som var del av en kolonial kontekst, men som samtidig bygget kultur møter basert på kunnskap og forståelse av lokale forhold. I tillegg kom Wedel Jarlsbergs opplæring som diakonisse, som i høy grad la vekt på å tilpasse seg lokale forhold.⁴⁶ Sykepleierne fra Kaiserswerth var utdannet til å utvise fleksibilitet i forhold til omgivelsene de virket i.⁴⁷ I kontakten med batakkvinner og barn, var dette med på å legge premissene for kontakten mellom de få kvinnelige representantene for misjonen og bataksamfunnet.

Motivasjonen var et kall som uttrykt i Schreibers artikkel i *Allgemeine Mission's Zeitschrift*. Personlige kontakter, det vil si søsteren og svogeren til Lisette Niemann som var misjonærer på Sumatra allerede, var nok også avgjørende for valg av misjon og sted. Men for å velge å arbeide i et av de minst tilgjengelige stedene i verden, må i tillegg utferdstrang og eventyrlyst tas i betraktning. Needhams ord om eget misjonskall er dekkende for flere vestlige kvinners drivkraft i det å reise ut med det som ble oppfattet som en plikt til å følge et åndelig kall: «It is very remarkable and wonderful how God is gratifying my love of adventure without my going one inch out of the path of duty.»⁴⁸

Returmigrant i Kristiania, 1904–1911

Hva gjorde en ugift diakonisseutdannet overklassekvinne med 13 års erfaring fra skole- og helsearbeid på Sumatra som returmigrant i Norge? I en alder av 41 år var Wedel Jarlsberg ubønnhørlig peppermø, og i tillegg sto hun uten et foreldrehjem.⁴⁹ Hjem og familie hadde hun allikevel. I 1910 hadde Thora Wedel Jarlsberg adresse Daesgate 7, i et av Kristianias bedre nabolag. Her bodde hun i en hjørnegård med seks leiligheter. Bygningen

46 Soine 2013: 30

47 Soine 2013: 31, 33

48 Needham 1899: 47

49 Hellesund 2003

fra 1888, i tre etasjer, var tegnet av arkitekt Balthazar Lange, som også tegnet Uranienborg kirke i samme nabolag. Thora bodde i andre etasje sammen med broren Herman (f. 1865), som var cand.philol., i tillegg til Thora Schøth (f. 1853), kjøpmannsdatter fra Drammen. Et fjerde medlem av husholdet var tjenestepiken Martha Løken, tretti år gammel, som i likhet med de andre tre også var ugift.⁵⁰

Hestad Skeie er opptatt av den hjemvendte misjonærens ulike roller og innflytelser i norsk og internasjonalt samfunnsliv, og hevder at dette «er en del av internasjonaliseringen av Norge og de dynamiske transnasjonale religiøse nettverkene Norge er en del av».⁵¹ Nettverk og internasjonalisering er stikkord for Thora Wedel Jarlsbergs kontaktsone i Kristiania fra 1904 til 1911. Her ble hun del av en engasjert, kristen kvinneoffentlighet i miljøet rundt KFUK, som besto av utdannede kvinner fra samme sosiale elite som hun selv kom fra.⁵² Her fant hun også arbeid tett forbundet med kall og vekkelse, men ikke sykepleie denne gang. Helsen tålte det kanskje ikke. I stedet ble hun det nyopprettede KFUKs første reisesekretær. Det var en slektning, Ida Wedel Jarlsberg (1855–1929), og Birgitte Esmark (1841–1897) som hadde tatt initiativet til å starte Unge kvinners kristelige samfunn (UKKS, en av forløperne for KFUK, etter mønster fra England), i 1894. Ida Wedel Jarlsberg hadde også tilknytning til KMA, der Thora Wedel Jarlsberg var leder fra 1908 til 1910. I de årene arbeidet hun tett sammen med Henny Dons, «en av kristen-Norges store kvinnelige lederskikkelser på 1900-tallet».⁵³ Dons var redaktør for KMAs *Kvartalshilsen* fra 1908 til 1912.

Det var som leder av KMA at Thora Wedel Jarlsberg skulle skape en internasjonaliseringsarena for kvinner i Kristiania. Det gjorde hun ved å organisere og lede KMAs bibel- og misjonskurs. Her fikk norske kvinner møte prester og diakonisser med stor internasjonal erfaring. I seks uker kunne kvinner, på dagtid eller kveld alt etter arbeids- og hjemmesituasjon, få undervisning i bibelstudier og praktisk menighetsarbeid.⁵⁴ I tillegg til KMAs egne krefter, var det flere prester blant underviserne.

50 Folketellingen av 1910: De tre «levde av sine midler», <https://www.digitalarkivet.no/en/census/person/pfo1036392060365>

51 Skeie 2022.

52 Norseth 2002

53 Norseth 2020

54 *Kvartalshilsen* 1910: 7–8. Kurset startet opp i 1908, gikk i 1909 og 1910.

En av dem var indremisjonsmannen og grunnleggeren av sjømannsmisjonen, pastor Johan Storjohann (1832–1914).⁵⁵ Storjohanns sosiale profil med oppsøkende arbeid for sjøfolk og som fengselsprest må ha appellert til KMA-ledelsens sosiale profil. Men ikke minst viktig var Storjohanns usedvanlige internasjonale profil. Tidlig på 1860-tallet hadde han reist til Skottland for å studere kirke- og skoleforhold. Der virket han samtidig som prest for skandinaviske sjøfolk, mens han senere ble sjømannsprest i London.⁵⁶ I 1890 reiste Storjohann jorden rundt, og besøkte blant annet misjonæren og språkforskeren Lars Skrefsrud i India. Ved siden av å være aktiv indremisjonsmann, var altså Storjohann i høyeste grad en aktiv del av et protestantisk nettverk utenfor Norges grenser. Dette må ha appellert til Thora Wedel Jarlsberg.

Styret i KMA ca. 1910. (Thora Wedel Jarlsberg i midten, med Marie Anker til venstre og Henny Dons til høyre for Wedel Jarlsberg.)

Foto: Riksarkivet. Falt i det fri.

⁵⁵ *Kvartalshilsen* 1909, 1: 7

⁵⁶ Weihe 2021

Et nytt kall: Blant kurdere i Det osmanske riket, 1911–1915

I disse årene i Kristiania kunne Wedel Jarlsberg trekke veksler både på sin sosiale bakgrunn fra den norske eliten, og kulturell og faglig kompetanse fra tysk diakonissetjeneste og mange år på Sumatra. Alle disse kulturene, i tillegg til personlige egenskaper som nysgjerrighet, dristighet og sterk arbeidsmoral, bar hun med seg i sin interaksjon med norske, utdannede kristne kvinner. Hun hadde funnet et miljø som ikke bare aksepterte, men respekterte og hadde bruk for hennes hybride kulturbakgrunn. Wedel Jarlsberg ble et bindeledd, en «kulturmegler» mellom særlig tysk, men også ikke-europeisk kultur og det kristne kvinnemiljøet i Kristiania. Hun hadde fortsatt kontakt med den ikke-vestlige verden, blant annet igjennom tidsskriftet *Kvartalshilsen*, som brakte nytt fra europeiske misjonsaktivister og nettverk, og ikke minst fra arbeidet KMA støttet i Det osmanske riket, blant armenerne, gjennom stadige oppdatering ved rapporter fra sykepleier og misjonær Bodil Biørn (1871–1960).⁵⁷

Da Biørn var hjemme på ferie noen måneder i 1910, reiste hun på turne med lysbilder til flere av KMAs lokallag. Dette var del av misjonsbevegelsens «global communication flows».⁵⁸ En sentral drivkraft bak denne kommunikasjonsaktiviteten var pengeinnsamling for å støtte prosjekt ute. På et av møtene i Kristiania, var pastor Storjohann en av talerne. Han la vekt på de bånd som forbandt norske KMA med den globale verden:

Pastor Storjohann [...] mindet om de forunderlige kjærlighetstraader, som Gud spinder over jorden fra os herjemme og ut til alle folk, og opfordret os i varme ord til at være med og bygge forsamlingshuset ute i Armenien.⁵⁹

Som leder av KMA, må vi gå ut ifra at Thora Wedel Jarlsberg til stede på dette møtet. Hun kjente i hvert fall godt til Biørns arbeid i det østlige Anatolia. Biørn hadde også fortalt om de muslimske kurdere i samme område. Det var disse beretningene om kurdernes potensiale som misjonsmark, Wedel Jarlsberg lot seg fange av.

⁵⁷ Okkenhaug 2016

⁵⁸ Klein 2015: 237

⁵⁹ *Kvartalshilsen* 1910, 4: 26, 27

Etter syv år i Kristiania kom nå en ny mulighet til å kombinere utferdstrang og plikt til å tjene, denne gang blant muslimske kvinner i Kurdistan. Wedel Jarlsberg skulle fortsatt være tilknyttet KMA, men uten lønn fra organisasjonen. Hun skulle i utgangspunktet leve av egne midler. Hun reiste ikke alene, men sammen med en dyktig sykepleier, den tyske diakonissen Eva Elvers, som behersket tyrkisk og hadde erfaring fra tyrkiske forhold. Begge kvinnene delte overbevisningen om at Vår Herre ville sørge for sine. Å arbeide uten lønn fra organisasjonen ga dem uavhengighet og frihet, men bød også på utfordringer, som vi skal se. I *Kvartalshilsen* ble det framhevet at Elvers «er i tro reist med frk. Wedel uten pekuniær støtte fra noget missionselskap». ⁶⁰ KMAs venner ble oppfordret til å støtte Elvers økonomisk, for slik å bidra til Wedel Jarlsbergs arbeide. Levekostnadene i Kurdistan var ikke høye, men de to kvinnene ønsket å drive sykepleie og etablere en liten poliklinikk, og det krevde midler: «For øieblikket staar disse to missionærer ute paa et av jordens mørkeste steder, kun henvist til frk. Wedels private midler, og vi forstaar, at disse er utilstrækkelige. Skal arbeidet ha fremgang, maa det støttes med forbøn og midler ogsaa fra os herhjemme.» ⁶¹

Wedel Jarlsberg glemte ikke sine sponsorer og åndelige støttespillere. Hun skrev lange, detaljerte og svært lesverdige skildringer fra arbeid i Anatolia. Slik bidro hun til medianettverket som forbandt de to kvinnene ute med KMA-søstrene i Norge.

Blant protestanter i Anatolia

Da Thora Wedel Jarlsberg ankom Istanbul i slutten av mars 1911, kom hun til et osmansk rike styrt av det reformorienterte, revolusjonære regime Ungtyrkerne, som hadde kommet til makten i 1908. Men de nye maktøverne fikk liten anledning til en fredelig utvikling i mer demokratisk retning. I en krigsperiode som varte fra 1911 til 1913, tapte riket omtrent alle sine europeiske posisjoner. Høsten 1914 gikk osmanerne med i første verdenskrig på tysk side. I hele perioden Thora Wedel Jarlsberg

⁶⁰ *Kvartalshilsen* 1912, 1: 3

⁶¹ *Kvartalshilsen* 1912, 1: 3

arbeidet i Anatolia var landet i krig, og det hersket en anti-europeisk, anti-kristen stemning i hele riket, noe Wedel Jarlsberg skulle komme til å merke. Verdenskrigen tvang til slutt de to kvinnene til å forlate Det osmanske riket i 1915. Men i utgangspunktet hadde nok Wedel Jarlsberg sett for seg et liv i Kurdistan øst i Anatolia.

Det var det eksisterende protestantiske misjonsnettverket i sentrale byer i Anatolia som skulle bli Wedel Jarlsbergs vei inn i denne nye kontaktsonen. Men i den osmanske konteksten ble Wedel Jarlsbergs klas-sebakgrunn viktig, både i forhold til osmanske myndighetspersoner og ikke minst de mange tyske misjonærer og militære som befant seg Anatolia. Tyskland var osmanernes viktigste allierte – tyske ingeniører bygget infrastruktur, og tyske offiserer moderniserte den osmanske hæren. Den norske kvinnens tyske utdanning og kulturkjenneskap, ikke minst gjennom 13 år i den rhinske misjonens tjeneste, fikk derfor avgjørende betydning i dette kulturmøtet.

En annen erfaring fra årene på Sumatra som skulle bli avgjørende i Anatolia, var Wedel Jarlsbergs gode ferdigheter som rytter. Størsteparten av all reising foregikk på hesteryggen, ofte i ulendt og til tider uframkom-melig terreng. Turer som varte i fire–fem dager, med nitimers ritt, var ikke uvanlig.⁶² Slik formidlet hun en ridetur til norske lesere, sammen med en tysk diakonisse og en armensk mann, våren 1911: «de siste 5 timer regnede det hele tiden. Veien var tilslut bare en bæk, stenet og fæl og de stakkars heste hadde det svært, op og ned ustanselig. Etter 9 timers ridd kom vi endelig til en liten landsby».⁶³ Noen år senere, da Wedel Jarlsberg ankom Erzurum øst i Anatolia for å arbeide ved militærsykehuset der i november 1914, hadde hun ridd i fire dager fra Erzingian (Erzincan). Det siste stykket før bymuren, i et øsende uvær, red hun om kapp med tyrkiske kavalerister som vendte tilbake etter øvelse.⁶⁴ Wedel Jarlsberg med damesadel.

På reisen fra Berlin til Farkin besøkte Wedel Jarlsberg en rekke pro- testantiske misjonsstasjoner, inkludert The American College i Beirut og et tysk misjonssykehus i Istanbul. Ute i Anatolia hadde flere av de lokale

62 *Kvartalshilsen* 1911, 4: 30, 1915, 1: 11

63 *Kvartalshilsen* 1911, 4: 30

64 *Kvartalshilsen* 1915, 1: 11

armenerne som hjalp henne, enten vokst opp i et protestantisk barnehjem eller gått på misjonsskole eller college. Det var en felles kultur og plattform som en som var totalt fremmed for Midtøsten, kunne kjenne igjen og overleve på.

De første fem månedene tilbrakte Wedel Jarlsberg og Eva Elmers i ett av de sentrale *misjonshubs*, Marash (dagens Kahramanmaras), i det sørlige Anatolia. Her hadde både amerikanske og tyske protestanter, fra henholdsvis American Board og Deutscher Hülfsbund, etablert skoler, sykehus og barnehjem blant den armenske befolkningen. Wedel Jarlsberg og Elvers skulle arbeide ved et barnehjem og sykehus drevet av Deutscher Hülfsbund. I tillegg brukte de to kvinnene tid i en kurdisk leir i fjellene rundt Marash.⁶⁵ Wedel Jarlsberg gikk straks i gang med å lære seg tyrkisk, og etter noen måneder var grunnlaget lagt slik at hun kunne begynne med kurdisk.⁶⁶ Språkstudiene falt lett for den norske kvinnen, kanskje fordi hun allerede hadde tilegnet seg flere språk, ikke bare tysk og batak, men også engelsk.⁶⁷ I bytte med en armener som lærte henne kurdisk, lærte Wedel Jarlsberg ham engelsk.

Denne kontaktsonen var karakterisert av et hierarki der misjonsorganisasjonens hovedkvarter i Tyskland hadde makt til å beordre lokalisering av den enkelte misjonær, mens misjonærer med lang fartstid, gode språkkunnskaper og stor evne til kontakt med lokalbefolkningen, det vil i første rekke si armenere, var høyt respektert av andre misjonærer. Protestantiske armenere, lærere, leger, apotekere, prester og tjenestefolk for misjonærene, utgjorde et sentralt element i denne kontaktsonen. Alle barna i de mange protestantiske barnehjemmene (opprettet etter omfattende massakrer på armenere i perioden 1894–1896) var armenske.⁶⁸

Her ville Wedel Jarlsberg raskt ha kunnet fått en posisjon som respektert sykepleier og evangelist og levd på europeisk vis. Men kallet til den muslimske befolkningen sto ved lag, og etter fem måneder reiste hun og Elvers videre østover til Fakrin, Silvan, sentralt i Kurdistan, en 14 dagers reise på hesteryggen fra Marash.

65 *Kvartalshilsen* 1911, 2: 11–12

66 *Kvartalshilsen* 1912, 1: 3

67 *Kvartalshilsen* 1912, 2: 16

68 Okkenhaug 2016

I sentrum av Kurdistan

Det hersket stor motstand mot forsøk på kristen påvirkning mot muslimer, både fra religiøst og politisk hold i Det osmanske riket. Med de pågående krigene vokste en allerede sterk anti-europeisk stemning blant folket. Det fikk Elmers og Wedel Jarlsberg raskt merke da de kom til Farkin, der de ble tatt for å være spioner og kastet stein på av unge gutter. Men takket være armenske kontakter lyktes det å få leie et lite hus i byen. Her opprettet de en av de «minste poliklinikker i verden».⁶⁹ Uten formelle bånd til noen organisasjon, fikk de to kvinnene en relativt fredelig start.⁷⁰ Poliklinikken ble brukt strategisk for å nå inn til lokalbefolkningen, og særlig kurderne. Men det ble også et helsetilbud som armenere og tyrkere benyttet seg av.

I denne kontaktsonen sto Wedel Jarlsberg og Elmers på mange måter nederst på rangstigen. I tillegg til å være kristne, var de kvinner, og de behersket i liten grad kurdisk.⁷¹ Kurdiske menn ville gjerne snakke med de to europeerne. Kvinnene derimot, gikk sjelden ut, men Wedel Jarlsberg og Elmers ble invitert til ledende familier, og noen kurdiske kvinner kom på besøk til dem. I dette møtet med kurdiske kvinner ble de to fremmede møtt med forakt fordi de var kristne. I tillegg ble sett ned på fordi de utførte fysisk arbeid. Kvinner fra de øvre sjikt skulle i ikke arbeide, som Wedel Jarlsberg skrev: «Her arbeider bare den som er nødt til det. Det anses som en skam at bære noget paa gaten, man bør altid helst ha en tjener efter sig. Vi anser det som en viktig opgave at vise dem, at arbeide er en ære og ingen skam.»⁷² Wedel Jarlsberg hadde utmerket seg ved sin høye arbeidsmoral på Sumatra. Arbeidsetikken, innprentet i diakonisseutdanningen, det å fremme arbeidets ære, ble her del av den protestantiske evangeliseringen.

Det fantes en protestantisk, lokal menighet i byen, og denne ble en vei inn i Farkin-samfunnet for de to kvinnene. Menigheten var delvis et resultat av tysk og amerikansk misjon blant armenere i Anatolia. Protestantiske armenere hadde gått på tyske eller amerikanske skoler, og

69 *Kvartalshilsen* 1911, 2: 16

70 *Kvartalshilsen* 1912, 3: 31

71 *Kvartalshilsen* 1912, 2: 12

72 *Kvartalshilsen* 1912, 2: 12

kunne derfor et eller begge disse språkene. Når de to kvinnene strevde med armensk i tillegg til tyrkisk og kurdisk, kunne de få hjelp fra språkmektige armenske protestanter. I brev hjem til KMA, som forventet å høre om evangelisering blant kurderne, legitimerte Wedel Jarlsberg kontakten med de lokale protestantene med at disse armenere burde være allierte i kampen for å kristne kurderne.⁷³ I realiteten holdte de lokale kristne lav profil i forhold til sine muslimske naboer, og forsøk på evangelisering var helt utenkelig. Armenerne hadde blitt utsatt for omfattende forfølgelser på 1890-tallet, og så sent som i 1909 hadde det brutt ut lokale forfølgelser av armenere i Adana, sør i Anatolia. I denne kontaktsonen, med armenere og kurdere som de sentrale aktørene, er det tydelig at Wedel Jarlsberg ikke forsto eller valgte ikke å forstå, de religiøse minoritetenes stilling i Det osmanske riket.

Kurderne var muslimer og tilhørte den dominerende religionen i riket, der kristne var annenrangs borgere. Forholdet mellom muslimer og kristne forverret seg med osmanenes kriger med ulike europeiske (kristne) stater. Wedel Jarlsberg og Elvers, som hadde tilgang til ledersjiktet blant begge gruppene, oppfattet seg selv som «meglere» mellom de to folkeslagene. Etter et besøk hos en kurderleder som skulle ha 60 000 undersåtter, framhevet Wedel Jarlsberg at «Vi står som bindeledd mellom armenerne og kurderne».⁷⁴ Men forholdene forverret seg, og da krigen mot Balkan-statene brøt ut høsten 1912, ble de to kvinnene mistenkt for å være «utsendinger fra en eller annen regjering». For armenerne ble antageligvis kontakt med de to europeerne stadig mer en fare for egen sikkerhet.⁷⁵ De to befant seg i en regional krigskonflikt som lett kunne utvikle seg til en krig mellom stormakter.

Nå var det ikke bare utrygt for to europeiske kvinner å oppholde seg i Farkin, de ble direkte forhindret i å arbeide der. Resultatet ble at de to forlot byen i juli 1913, en avgjørelse de tok etter møter med en av de sentrale tyske misjonslederne.⁷⁶ Selv om de var økonomisk uavhengige, inngikk de to kvinnene i det protestantiske og særlig tyske misjonsfellesskapet.

73 *Kvartalshilsen* 1912, 2: 12

74 *Kvartalshilsen* 1912, 2: 15

75 *Kvartalshilsen* 1913, 2: 17

76 *Kvartalshilsen* 1913, 2: 12

Kallet til kurderne var imidlertid ikke forlatt. Nå reiste Wedel Jarlsberg og Elvers sammen – til hest – med telt i fjellene nord for Mezereh et par måneder, for å komme i kontakt med kurdiske stammer i området. Målet her var helsearbeid og evangelisering, men språket ble en stor hindring da kurderne her snakket en annen variant av kurdisk enn det de to hadde lært seg.⁷⁷

Høsten 1914 begynte Wedel Jarlsberg i et vikariat som bestyrer av Deutscher Hilfsbunds internatskole for armenske gutter i Mezereh, en større moderne, by med danske, tyske og amerikanske misjonskompleks. Dette arbeidet anså hun imidlertid ikke som av åndelig karakter, men igjen var håpet å påvirke armenere, slik at de ville kunne omvende kurdere.⁷⁸

Frontsøstre, Erzurum, 1914–1915

Høsten 1914 gikk Det osmanske riket inn på tysk side i den nylig utbrutte krigen mellom stormaktene. Behov for utdannede sykepleiere førte til at det osmanske krigsministeriet kom med en forespørsel til Elvers og Wedel Jarlsberg. Siden begge ble oppfattet å være tyske, var de ønsket som sykepleiere ved militærpsykehuset i Erzurum, den største byen i Øst-Anatolia, og en viktig festning mot den russiske krigsfronten.⁷⁹ Dette ville være et lønnet arbeid, noe Wedel Jarlsberg fant «flaut», men nødvendig, da krigen hadde satt en stopper for pengeoverføringer fra Norge.⁸⁰

Wedel Jarlsbergs klassebakgrunn og nærhet til tysk kultur gjorde at hun fant seg vel til rette blant det tyrkiske offiserssjiktet. På reisen nordover ble hun invitert til å spise med de tyrkiske offiserene, noe som hun fant naturlig: «jeg er allerede helt hjemme blant dem».⁸¹ Denne tilhørighetsfølelsen gjaldt også i møte med andre tyrkere hun kom i kontakt med på reisen: «ti nu hører jeg paa en maate til hos tyrkerne.»⁸² Men samkjenslen gjaldt ikke på det religiøse planet. I møte med muslimske troende

77 *Kvartalshilsen* 1914, 1: 11–16

78 *Kvartalshilsen* 1914, 3: 31

79 *Kvartalshilsen* 1915, 1: 6

80 *Kvartalshilsen* 1915, 1: 6

81 *Kvartalshilsen* 1915, 1: 10

82 *Kvartalshilsen* 1915, 1: 7

viste Wedel Jarlsberg ingen forståelse, ingen gjenkjennelse av egen religiøsitet. Da hun møtte to kvinnelige lærere fra det tyrkiske borgerskapet, karakteriserte hun begge i en lett nedsettende tone som «fanatiske» muslimer: «Den unge lærerinde paastod, at Gud hadde skapt endog synden; det er den egte muhammedanske opfatning, som jo i grunden utelukker virkelig anger.»⁸³

Militærpsykehuset i Erzurum ble snart et inferno av sårede og døende menn. Tidlig i januar 1915 forsøker Wedel Jarlsberg å beskrive forholdene ved sykehuset til lesere fullstendig forskånet fra verdenskrigens grusomheter. Det er den profesjonelle sykepleieren som førte pennen:

I hjemme i eders koselige stuer neppe vet hvad elendighet vil si, hvor forfærdet I vilde bli ved at komme ind i denne pesthule og se disse stakler. Straasek ved straasæk smudsige og saa fulde av utøi, at man ikke kan gaa nær en syk uten selv at bli befængt. Der ligger de og dør av tyfus eller en koleralignende enterit, som dræper paa ganske kort tid, eller de faar tetanus og lægges for sig selv for at dø. S. Eva kjæmpet som en løve for disse stakler.⁸⁴

Både Elvers og Wedel Jarlsberg ble smittet av flekktyfus og ble svært alvorlig syke. I løpet av etterjulsvinteren 1915 bestemte de to seg for å forsøke å reise til Tyskland.⁸⁵ Men om de reiste av fri vilje eller ble utvist av tyrkiske myndigheter, er uklart. Under krigen begikk tyrkerne et folkemord på armenerne.⁸⁶ Elvers og Wedel Jarlsberg holdt seks armenske gutter skjult på feltsykehuset. Dette ble oppdaget, og guttene henrettet. De to kvinnene ble beordret ut av landet.⁸⁷ Det at begge ble oppfattet som tyske reddet dem antagelig fra hardere represalier.⁸⁸ På veien fra Erzurum til Istanbul ble Wedel Jarlsberg og Eva Elvers vitne til hvordan armenere ble massakrert, skutt eller drevet fra fjellsider ned i elven av tyrkere og kurdere.⁸⁹

Da de to kvinnene kom fram til Istanbul i juni 1915, oppsøkte de den tyske ambassaden hvor de fortalte generalkonsul Johann H. Mortmann

83 *Kvartalshilsen* 1915, 1: 9

84 *Kvartalshilsen* 1915, 2: 19

85 *Kvartalshilsen* 1915, 2: 18–19, 1915, 3: 24

86 Bjørnlund 2013; Okkenhaug 2016; Suny 2015

87 *Kvinnelige Misjonsarbeidere* 1952: 52

88 Bjørnlund 2013: 65

89 Bjørnlund 2013: 65

om massakrene de hadde vært vitner til. I motsetning til sine skandinaviske KMA-kolleger, som også var vitner til folkemordet på armenerne og som anså tyrkerne som klare overgripere, hevdet Jarlsberg og Elvers at det var armenske politiske grupperinger som hadde skylden for forfølgelsene av armenerne.⁹⁰

Denne oppfatningen og forståelsen av tyrkiske krigshandlinger og armenernes posisjon har flere forklaringer. Det hersket streng sensur under krigen, og de to kvinnene hadde vært isolert fra omverdenen siden høsten 1915.⁹¹ Den eneste informasjonen Wedel Jarlsberg og Elvers fikk, kom fra de tyrkiske og tyske militære. Da de møtte den tyske ambassadøren hadde de altså ikke andre kilder enn tyske og tyrkiske å støtte seg på. I de fire årene siden hun forlot Norge, hadde Thora Wedel Jarlsberg vært del av den tyske «koloniale» eliten i riket. Hun, som kom med en allerede sterk kontakt til tysk kultur, fikk et tysk blikk, også på osmanske forhold. I tillegg hadde hun blitt formet av livet blant kurdere, det tyrkiske språket, arbeidet knyttet opp til det tyrkiske militære, offiserer og ikke minst pleie av tyrkiske soldater. Vi har også sett at hun ikke viste forståelse for de kristne minoritetenes etter hvert svært utsatte posisjon i riket. Alle disse aspektene var med på å forme Wedel Jarlsberg i hennes forståelse av årsaken til osmanenes forfølgelser av armenerne. Dette til tross, forble hennes holdning til islam og muslimer unyansert og negativ.

Avslutning

Thora Wedel Jarlsberg reiste ikke tilbake til fredelige Norge etter Istanbul. Sammen med Eva Elvers valgte hun å fortsette å arbeide i en annen krigsherjet del av verden, blant russiske flyktninger i tyske Stettin (dagens Polen). Deretter arbeidet de to i Berlin blant kvinnelige industriarbeidere.⁹² Beslutningen om å bli i Tyskland var nok ikke bare motivert av behovet for å yte bistand i en sterkt preget krigsnasjon. Det dype vennskapet og

90 Suny 2015: 298. Se Bjørnlund 2013; Okkenhaug 2016; Småberg 2007

91 Meddelelsene de kunne få ut i brev form, var også sterk begrenset. *Kvartalshilsen* 1915, 3: 24. Brev fra Thora Wedel Jarlsberg, Erzerum, 22. februar 1915. Se også Bjørnlund 2013; Okkenhaug 2016.

92 *Kvartalshilsen* 1930, 2: 3

lojalitetsbånd til Eva Elvers var kanskje viktigst. «Hun har visselig gitt sit liv for mit.» – skrev Wedel Jarlsberg til KMA i desember 1914, da Elvers pleiet henne under flekkyfusangrepet. I tillegg representerte Elvers den tyske diakonissekulturen Wedel Jarlsberg hadde valgt som sin livsveg, og av alle de kontaktsonene Thora Wedel Jarlsberg opererte i, var det nok den tyske kulturen som var sterkest. KMA leder Marie Anker framhevet den tyske forbindelsen, men pekte samtidig på det praktiske arbeidet, sykepleien som grunnleggende for Wedel Jarlsbergs holdning til ulike kulturer: «Sterkt knyttet var hun til Tyskland, men hun hørte jo til de mennesker som er hjemme overalt, hvor der var oppgaver at løse.»⁹³

Arbeidet, i dette tilfellet sykepleien, var en av tre faktorer som åpnet opp for alternative kvinneliv og manøvreringsrom i ulike kontaktsoner i siste halvdel av 1800-tallet. Takket være disse tre komponenten kunne Thora Wedel Jarlsberg, Eva Elvers og andre diakonisseutdannede kvinner velge å leve transnasjonale liv kjennetegnet ved ulike, intensive og ofte langvarige møter i kontaktsoner: For det første, opprettelsen av den moderne sykepleieutdanningen, for det andre oppkomsten av protestantiske vekkelser og for det tredje, europeiske kolonialisme. Sykepleie og diakonissegjerningens praksis gav innpass i nye kulturer, den vestlige kolonialismen bidro med infrastruktur og legitimitet, mens vekkelsene gav sterk personlig motivasjon og satte prosessen mot mulige kultur møter i bevegelse.

Referanser

- Aritonang, J. S. (1993). *Mission schools in Batakland (Indonesia): 1861–1940*. Brill.
- Aritonang, J. S. (2000). *The encounter of the Batak people with Rheinische Missions-Gesellschaft in the field of education (1861–1940)* [Doktorgradsavhandling]. University of Utrecht.
- Becker, J. (2015). Introduction. I J. Becker (Red.), *European missions in contact zones. Transformation through interaction in a (post-)colonial world* (s. 7–26). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bjørnlund, M. (2013). *Det armenske folkedrab. Fra begyndelsen til enden*. Kristeligt Dagblads Forlag.

93 *Kvartalshilsen* 1930, 2: 3

- Brautaset, C., Gregersen, M. & Skeie, K. H. (Red.). (2018). *Møter med Kina. Norsk diplomati, handel og misjon, 1890–1937*. Fagbokforlaget.
- Erik Planting-Gyllenbåga. (u.å.). I *LinkFang*. https://sv.linkfang.org/wiki/Erik_Planting-Gyllen%C3%A5ga
- Habermas, R. (2019). Introduction. I R. Habermas (Red.), *Negotiating the secular and the religious in the German empire. Transnational approaches* (s. 1–29). Berghahn.
- Hans Steenbuch. (u.å.). I *Wikipedia*. https://no.wikipedia.org/wiki/Hans_Steenbuch
- Hellesund, T. (2003). *Kapitler fra singellivets historie*. Universitetsforlaget.
- Hiort-Lorenzen, H. R. & Thiset, A. (1900). *Danmarks Adels Aarbok, 1900*. <http://runeberg.org/adelaarbo/1900/0556.html>
- Hózl, R. & Wetjen, K. (2019). Negotiating the fundamentals? German missions and the experience of the contact zone, 1850–1918. I R. Habermas (Red.), *Negotiating the secular and the religious in the German empire. Transnational approaches* (s. 196–234). Berghahn.
- Klein, T. (2015). How to be a contact zone. The missionary Karl Gützlaff between nationalism, transnationalism and transculturalism, 1827–1851. I J. Becker (Red.), *European missions in contact zones. Transformation through interaction in a (post-)colonial world* (s. 219–237). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kvinnelige Misjonsarbeidere. (1952). *Se til hvorledes I bygger videre. K.M.A.s historie gjennom 50 år 1902–1952*. K.M.A.
- Lonely Planet. (u.å.). *Sumatra*. <https://www.lonelyplanet.com/indonesia/sumatra>
- Needham, H. (1899). «*God first*»: Or, *Hester Needham's work in Sumatra: Her letters and diaries*. The Religious Tract Society.
- Norseth, K. (2002). To alen av hvilket stykke? Tvillingsøstrene LMF og KMA i norsk, nordisk og internasjonalt perspektiv. *Norsk tidsskrift for misjon*, 56(2), 91–106. <https://doi.org/10.48626/ntm.v56i2.4036>
- Norseth, K. (2020, 25. februar). Henny Dons. I *Store norske leksikon*. https://nbl.snl.no/Henny_Dons
- Okkenhaug, I. M. (2016). «*En norsk filantrop*.» *Bodil Biørn og armenerne, 1905–1934*. Portal.
- Samuel Munson. (2021, 6. juni). I *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Munson
- Sarx, T., Scheepers, R. & Stahl, M. (Red.). (2013). *Protestantismus und Gesellschaft: Beiträge zur Geschichte von Kirche und Diakonie Im 19 Und 20 Jahrhundert*. Kuhlhammer.
- Schreiner, L. (1998). Nommensen, Ingwer Ludwig. I G. H. Anderson (Red.), *Biographical dictionary of Christian missions* (s. 499–500). Macmillan. <https://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/n-o-p-q/nommensen-ingwer-ludwig-1834-1918/>

- Skeie, K. H. (2022). «Og jeg har gått som jeg trodde var Herrens vei for mig.» Vekkelse som transnasjonalt handlingsrom for forhandlinger om religiøsitet, kall og kjønn. I K. H. Skeie & I. M. Okkenhaug (Red.), *Forhandlinger om sekularitet og religion: Norske aktører, debatt og praksis, 1846–1986*. Universitetsforlaget.
- Småberg, M. (2007). Att bevittna det ousägliga: Alma Johansson och massakern på armenierna 1915. I V. Molnar (Red.), *Vetenskaps societetens Årbok*.
- Soine, A. (2013). The motherhouse and its mission(s): Kaiserwerth and the convergence of transnational nursing knowledge, 1836–1865. I E. Fleischmann, S. Grypma, M. Marten & I. M. Okkenhaug (Red.), *Transnational and historical perspectives on global health, welfare and humanitarianism* (s. 225–226). Portal.
- Suny, R. G. (2015). *They can live in the desert but nowhere else. A history of the Armenian genocide*. Princeton University Press.
- van Bemmelen, S. T. (2012). *Good customs, bad customs in North Sumatra: Toba Batak, missionaries and colonial officials negotiate the patrilineal order (1861–1942)* [Doktorgradsavhandling]. Vrije University.
- van Bemmelen, S. T. (2017). *Christianity, colonization, and gender relations in North Sumatra*. Brill.
- Weihe, H.-J. W. (2021, 30. november). Johan Cordt Harmens Storjohann. I *Store norske leksikon*. https://snl.no/Johan_Cordt_Harmens_Storjohann